

UMJETNIČKE ZNAČAJKE ORGULJSKIH POZITIVA NA PODRUČJU SJEVERNE HRVATSKE

Uvod

Problematika vezana uz poimanje i razmatranje orguljskoga fonda na području Republike Hrvatske s konstrukcijsko-tehničkoga, ali i akustičkoga aspekta, kao što smo i prije pisali, do sada nije bila sustavno obrađivana.¹ Posljedica je to raznih čimbenika, između ostaloga i svojevrsnoga pogleda na instrument isključivo iz perspektive svirača-orguljaša. Tekst donesen u ovom radu rezultat je autorovih terenskih istraživanja, a obuhvaća umjetničke koncepcije (postojećih) instrumenata čija je svirna traktura s probodnicama (pozitiv) s obzirom na njihov temeljni registar principal te povijesni prikaz nekolicine instrumenata ovoga tipa.

Pozitiv

Pozitiv (lat. *ponere*, postaviti, staviti) tip je instrumenta koji se pojavio nakon portativa, veličine do osam registara² u pravilu raspoređenih na jedan manual (bez pedala). Njegova je koncepcija gradnje s obzirom na tehničke i umjetničke značajke tipična za razdoblje baroka³, a

posebnost čini svirna traktura koja je s probodnicama (o tehničkim značajkama i svirnoj trakturi bit će više riječi u nastavku). Ovaj tip instrumenta tipičan je za područje sjeverne i sjeverozapadne Hrvatske. O nekim instrumentima ovoga tipa pisao je krajem 1960-ih, odnosno početkom 1970-ih godina organolog Ladislav Šaban, dok se u ranijoj literaturi oni (pozitivi) uglavnom spominju sporadično, odnosno bez posebnih navoda o tehničkim i umjetničkim značajkama.⁴ Već spomenuti L. Šaban obradio je dva pozitiva koji se nalaze u Gradskom muzeju u Varaždinu te dva na području Hrvatskoga zagorja.⁵ Iako kao epohu glazbene barokne umjetnosti podrazumijevamo razdoblje od početka 17. pa sve do sredine 18. stoljeća, rezultati arhivskih i terenskih istraživanja upućuju nas kako su se na području pretežito sjeverne Hrvatske takvi »barokni« tipovi instrumenta gradili sve do kraja 1880-ih godina.⁶ Većina (župnih) crkava, kako

stoljeća na području sjeverne Hrvatske pisala je Višnja Sever-Siglhuber. Vidi više u: Višnja SEVER-SIGLHUBER, »Orgulje XVII stoljeća u sjeverozapadnoj Hrvatskoj«, *Peristil*, 8-9 (1), 1965., str. 143–152.

⁴ Kao primjer vidi: Franjo DUGAN, »Nekoje zanimljive orgulje«, *Sveta Cecilija*, 1933., str. 121.

⁵ Vidi više u: Ladislav ŠABAN, »Dva pozitiva 17. stoljeća u Muzeju grada Varaždina«, *Godišnjak Gradskog muzeja Varaždin*, 4, 1970., str. 105–114. i Ladislav ŠABAN, »Dva rijetka pozitiva 18. stoljeća u Hrvatskom zagorju«, *Vijesti muzealaca*, 2, Zagreb, 1969., str. 11–16.

⁶ Iako je praksa gradnje instrumenata čija je svirna traktura s probodnicama karakteristična za razdoblje baroka, ne znači kako se završetkom baroka takvi tipovi instrumenta prestaju graditi. Instrumenti čija je svirna traktura s probodnicama danas se grade isključivo za

¹ Marko ĐURAKIĆ, »Pedalni pozitiv – najrjeđi tip orgulja na području sjeverne Hrvatske«, *Sveta Cecilija*, 1-2, 2021., str. 14–20.

² O pitanju veličine pozitiva, s obzirom na broj registara, mišljenja su organologa različita. Autor se ovdje isključivo vodi rezultatima terenskoga istraživanja provedenoga na području Republike Hrvatske. Pozitiv veličine osam registara postojao je do kraja 1970-ih, odnosno početka 1980-ih godina u župnoj crkvi u Savskom Nartu. Demontirani instrument danas se nalazi u staroj župnoj kući u Savskom Nartu.

³ O »baroknim« instrumentima, točnije orguljama 17.

doznajemo iz zapisa u kanonskim vizitacijama, prve instrumente nabavlja (tek) u 18. stoljeću. Uzimajući u obzir glazbenu praksu vremena kao i razinu znanja te umijeća tadašnjih svirača-orguljaša možemo zaključiti kako su s obzirom na tip većina tih instrumenata bili upravo pozitiv. Poslije su, početkom 19. stoljeća, pozitiv postali karakteristični tipovi instrumenata koji se grade za filijalne crkve (kapele). Najstariji postojeći (za sada) poznati pozitiv s točno određenom datacijom i atribucijom (tzv. pozitiv iz Borla) smješten je u Gradskom muzeju u Varaždinu. Sagrađio ga je 1668. godine Rudolf Rappoldt.⁷ Posljednji je pak sagrađen za kapelu sv. Petra u Gornjem Psarjevu 1886. godine, a djelo je Ivana (Johanna) Smollea.⁸

Slika 1. Gradski muzej Varaždin (pozitiv), 2008.

koncertne svrhe. Popularni naziv takva tipa instrumenta jest *Truhenorgel*.

⁷ Više o ovom instrumentu vidi u: Ladislav ŠABAN, »Dva pozitiv 17. stoljeća u Muzeju grada Varaždina«, *Godišnjak Gradskog muzeja Varaždin*, 4, 1970., str. 105–114.

⁸ Nadbiskupijski arhiv Zagreb, Nadbiskupski duhovni stol (dalje: NAZ, NDS), predmetni spis br. 290/1886. Više o I. Smolleu vidi u: *Enciklopedija Hrvatskoga zagorja*, Zagreb, 2017., str. 763.

Za većinu pozitiva građenih praktički sve do kraja 18. stoljeća, s obzirom na nedostatak arhivske građe te zapisa u samim instrumentima, nemamo precizno određenu dataciju ni atribuciju. Početkom 19. stoljeća područje sjeverne Hrvatske postupno naseljuju te svoje radionice otvaraju majstori koji su zanat izučili u zemljama inozemne provenijencije. Dolaskom u Hrvatsku oni nastavljaju tradiciju gradnje takvih instrumenata.⁹ Iz navedenoga možemo zaključiti kako su orguljski pozitiv prije svega odraz glazbene prakse vremena u kojem su nastali te geografske povezanosti sa zapadnim zemljama (ponajviše pod bečkom krunom). Obradom dostupnih podataka o tehničkim i umjetničkim značajkama orgulja i srodnih instrumenata na području Republike Hrvatske, zaključujemo kako je u cjelokupnom fondu od osamstotinjak orgulja zastupljenost instrumenata čija je svirna traktura s probodnicama oko 6 posto.

Općenite tehničke značajke

U konstrukcijskom smislu, s obzirom na koncepciju svirne trakture, najvažniju odnosno ključnu razdjelnicu između orgulja i pozitiva čini svirna traktura manuala.¹⁰ Ona je kod pozitiva s kratkim ili dugim probodnicama (ovisno o smještaju zračnice), a orgulje imaju redukcijску dasku odnosno velaturu (njem. *Wellenbrett*).¹¹ Ovdje valja navesti i kako neki pozitiv imaju rudimentarno izveden *Wellenbrett* isključivo za najdublje tonove izrađene u drvu¹² čije su svirale smještene uz bočne strane unutar kućišta. Zato su ventili na zračnici u krajnjem

⁹ Od domaćih graditelja najviše pozitiva sačuvano je od Georga Gottharda Steininger i Paula Pumpa.

¹⁰ Marko ĐURAKIĆ, »Orguljski fond na području Hrvatskoga zagorja«, *Studia lexicographica*, br. 19/20, Zagreb, 2017., str. 121–122.

¹¹ Osim pozitiva, instrumenti čija je koncepcija svirne trakture s probodnicama jesu portativ i pedalni pozitiv.

¹² Takav je pozitiv u kapeli u Gornjem Psarjevu.

desnom i lijevom položaju u zračnoj komori. Upravo način izvedbe svirnoga prijenosa (s probodnicama) uvjetuje i položaj sviraonika na prednjoj ili stražnjoj strani kućišta.¹³ Sasvim je sigurno to jedan od razloga zašto su ti instrumenti smješteni uz ili ugrađeni u ogradu pjevališta. Osim toga, vrlo važnu razliku između pozitivna i orgulja, osim koncepcije svirne trakture, čini postojanje pedala i pedalnih registara.¹⁴ Zračnica se nalazi u bazi kućišta te je uvijek mehanička s kliznicama i tonskim kancelama, a redosljed je svirala na zračnici (*teilung*) kromatski. U izvornim koncepcijama pozitivna postoje dva klinasta naizmjenično crpeće-spremišna mijeha koja se najčešće nalaze u bazi kućišta, rijetko izvan kućišta¹⁵ ili na vrhu kućišta.¹⁶ U pravilu se pokreću potiskivanjem poluga rukom (rjeđe nogom) te povlačenjem kožnih remena ili konopa.

Općenite umjetničke značajke

U akustičkom pak smislu razliku između orgulja i pozitivna čini koncepcija registarske dispozicije, broj registara te principalova osnova. Kod obaju tipova prevladavaju labijalni registri (poklopljenice, flaute i principalni), no njihova je menzura kod pozitivna nešto uža. Lingvalne registre odnosno jezičnjake ne pronalazimo u registarskim koncepcijama instrumenata s probodnom svirnom trakturom na području Republike Hrvatske. Sve svirale registara iz skupine poklopljenica i flauta u pravilu su

izrađene od drva, dok su svirale principalova niza izrađene od metala.¹⁷ Opseg klavijature instrumenata građenih do 1830-ih godina je C/E – c³, odnosno svaki registar ima 45 tonova (svirala), osim mješanica, koje su najčešće sastavljene od dvaju nizova svirala. Kao što je i prethodno navedeno, razvojem glazbene prakse te liturgijskih potreba, od sredine prema kraju 19. stoljeća takvi se tipovi instrumenata postupno prestaju graditi. Orguljari koji ipak nastavljaju graditi pozitivne registarske dispozicije počinju koncipirati kao klasicističke (često izbacuju registar *quintu*). Osim toga, postupno proširuju opseg manuala bilo u basu i/ili diskantu. Sintezom rezultata utvrđenih tijekom orguljarsko-organo-loške obrade instrumenata utvrđeno je kako se, s obzirom na temeljni registar principal, u pravilu gradi na sljedeća dva načina:¹⁸ pozitiv s 2-stopnom i pozitiv s 4-stopnom principalovom osnovom.¹⁹

Pozitiv s 2-stopnom principalovom osnovom

Kod ovoga tipa osnovni je registar principalova niza 2-stopni. Osim 2-stopnoga, u registarskoj grupi principalova niza nalazimo još registre sagrađene u veličini stopa $1\frac{1}{3}$ i $1'$. Mješanicu, odnosno registar sastavljen od dvaju nizova svirala kod ovoga tipa nalazimo isključivo kao iznimku. Ako on postoji, sagrađen je u veličini stopa $1\frac{1}{3}'$ i $1'$ i/ili $1' + \frac{1}{2}$.²⁰ Naj-

¹³ Iznimku predstavlja pedalni pozitiv u Kutnjaku (župa Kuzminec) čiji se sviraonik nalazi na desnom boku kućišta (gledano iz crkve).

¹⁴ Postoje i orgulje bez pedala i pedalnih registara, no takav tip instrumenta razlikuje se od orgulja u koncepciji svirne trakture. Točnije, sve orgulje bez pedala imaju velaturu, a pozitivni nemaju.

¹⁵ Takvi su pozitivni, s mjehovima izvan kućišta, u kape-lama u Kelemenu (župa Jalžabet) i sv. Roka u Zagrebu (župa sv. Blaža).

¹⁶ Mjehovi na vrhu kućišta karakteristični su za portative. Kao primjer navedimo portative iz Ivanića Miljanskoga i Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu.

¹⁷ Ponekad su najdublje svirale principalu izrađene od drva. Takav je pozitiv u Velikom Komoru (župa Mače).

¹⁸ O umjetničkim značajkama instrumenata s obzirom na temeljni registar principal do sada su pisali organolozi E. Armano i M. Đurakić. Vidi u: Emin ARMANO, *Orgulje hrvatskih graditelja tragom Ladislava Šabana*, Zagreb, 2006., str. 41–42. i Marko ĐURAKIĆ, *Orgulje Bjelovarsko-križevačke biskupije*, Bjelovar, 2015., str. 20–22.

¹⁹ Kao iznimku ovoga pravila navedimo instrument R. Rappoldta smješten u Gradskom muzeju u Varaždinu. Početni registar principalova niza kod ovoga instrumenta jest *Quinta* $2\frac{3}{4}$.

²⁰ Do sada su potvrđena dva pozitivna s 2-stopnom principalovom osnovom koji u registarskoj koncepciji ima-

veća je svirala 8-stopna drvena poklopljenica (*Copula maior*, *Copula*, *Gedeckt*), koju redovito u nizu prati 4-stopna poklopljenica (*Copula minor*), također drvena.²¹ Registri iz skupine flauta, ako postoje, koncipiraju se u 4-stopnoj veličini (flauta, portun), uglavnom kao zamjena za 4-stopni principal. Iz skupine flauta, 2-stopni registar za sada je evidentiran jedino u registarskoj dispoziciji orguljskoga pozitivu I. Pettera u Gušćerovcu. Osim niže navedenih i opisanih, najvažniji pozitivi s 2-stopnom principalovom osnovom evidentirani su u crkvama u Oporovcu, Osijeku (Preslavnoga Imena Marijina), Tremi Pintičićima, Zlogonju itd.

Povijesni prikaz i registarske dispozicije nekolicine pozitivu Apatovec, kapela sv. Petra, župa Uznesenja BDM, Glogovnica

Kako doznajemo iz arhivskih zapisa, pozitiv s četiri registara izvorno je bio smješten u župnoj crkvi u Glogovnici. Prvi se put spominje 1717. godine, no točna godina njegove gradnje nije nam poznata, kao ni ime njegova graditelja. Također nam nije poznato ni kada je točno završio u apatovečkoj kapeli, a o tome imamo dvije pretpostavke.²² Tijekom pregleda 1972. L. Šaban je zabilježio kako je pozitiv devastiran, s malo izgleda za restauraciju.²³ Zalaganjem Povjerenstva za orgulje Bjelovarsko-križevačke biskupije, pozitiv je 2015. godine demontiran te ga je u potpunosti obnovila radionica »Harmonija-M« iz Ivanić-Grada. Pozi-

ju registar miksturu. Riječ je o pozitivima iz Gornjega Psarjeva i Lobora.

²¹ Kod 4-stopne poklopljenice postoje iznimke, točnije u instrumentima u Apatovcu i Loboru ona je izrađena od metala.

²² Iako u samom instrumentu nisu pronađeni pisani tragovi, orguljarsko-organološkom analizom potvrđeno je kako instrument datira s početka 18. stoljeća. O povijesnom putu ovoga instrumenta vidi više u: Marko ĐURAKIĆ, *Orgulje*, Bjelovar, 2015., str. 27.

²³ Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske, Uprava za zaštitu kulturne baštine (dalje: MKIMRH), Zapisnik popisa, lokalitet Apatovec.

tiv tada nije vraćen u kapelu u Apatovcu zbog mikroklimatskih i makroklimatskih uvjeta, nego je premješten u konkatedralu sv. Križa u Križevcima.

Manual: C/E - c³, 45 tipaka (45 tonova)

Copula maior 8', *Copula maior* 4', *Principal* 2', *Quint* 1 1/3'

Donja Batina, kapela sv. Jakova, župa Uznesenja BDM, Zlatar

Pozitiv sa šest registara sagradio je varaždinski orguljar Georg Gotthard Steiningner 1829. godine.²⁴ U registarskoj koncepciji posebnost čini postojanje dvaju 4-stopnih registara. Oni su izvedeni na način da u velikoj oktavi zajedno rabe jedan niz svirala.²⁵ Godine 1889. popravljao ga je Ferdinand Heferer,²⁶ a posljednji veći popravak izveo je Milan Majdak 1959. godine.²⁷ Tijekom pregleda 1974. godine L. Šaban je zabilježio kako je pozitiv zapušten te kako mu je potrebna temeljita obnova.²⁸ Izvan uporabe bio je i 2019.

Dispozicija:

Manual: C/E - c³, 45 tipaka (45 tonova)

Copula maior 8', *Flauta* 4', *Copula maior* 4', *Principal* 2', *Quint* 1 1/3', *Octav* 1'

Gušćerovec, kapela sv. Antuna Padovanskoga, župa sv. Petra, Sveti Petar Orehovec

Pozitiv sa šest registara, kako doznajemo iz zapisa u njegovoj unutrašnjosti, sagradio je varaždinski orguljar Ignatz Petter 1832. godine. U registarskoj koncepciji posebnost čini postojanje dvaju 2-stopnih registara, od kojih je jedan principalove, a drugi iz skupine flauta. Viktor Erhatic uvelike ga je pregra-

²⁴ Marko ĐURAKIĆ, »Orguljski fond na području Hrvatskoga zagorja«, *Studia lexicographica*, br. 19/20, Zagreb, 2017., str. 127.

²⁵ Usmeno priopćio orguljar Damir Miler.

²⁶ NAZ, NDS, predmetni spis br. 366/1889.

²⁷ Povjerenstvo za orgulje Bjelovarsko-križevačke biskupije, Zapisi Alojzija Čunčića.

²⁸ MKIMRH, zapisnik popisa, lokalitet Donja Batina.

dio 1934. godine.²⁹ Tom je prilikom proširen opseg klavijature (dodani su tonovi CIS, DIS, FIS i GIS) te izbačena dva registra principalova niza quinta $1\frac{1}{3}$ i octava $1'$. Umjesto tih dvaju registara Erhatic je ugradio 8-stopni salicional. Godine 2021. pozitiv je u potpunosti obnovila Umjetnička radionica Heferer te je tada rekonstruirana i izvorna registarska dispozicija. Budući da je tijekom potresa 29. prosinca 2020. godine kapela u Gušćerovcu uvelike stradala, obnovljeni pozitiv privremeno je smješten u župnu crkvu sv. Mihaela arkandela u Miholcu.

Dispozicija:

Manual: C - c³ 49 tipaka (49 tonova)

Copula maior 8', Copula maior 4', Principal 2', Flöte 2', Quint $1\frac{1}{3}$ ', Octav $1'$

Lobor, kapela BDM Gorske, župa sv. Ane, Lobor

Za sada nam nije poznato tko je sagradio ovaj instrument s pet registara kao ni točno vrijeme njegova nastanka. Tehničke i umjetničke značajke upućuju na to kako je riječ o djelu kvalitetnijega štajerskoga orguljara nastalom sredinom ili tijekom druge polovice 18. stoljeća. Tijekom pregleda 1974. godine L. Šaban je zabilježio kako je pozitiv izvanredno djelo posebno zanimljiva glazbenoga sastava.³⁰ U registarskoj koncepciji posebnost predstavlja postojanje mješanice sastavljene od dvaju nizova svirala, $1' + \frac{1}{2}'$. Godine 1969. pozitiv je popravio Filip Antolić Soban, a 1999. u potpunosti ga je obnovila Umjetnička radionica Heferer.³¹

Dispozicija:

Manual: C/E - c³, 45 tipaka (45 tonova)

Copula maior 8', Copula maior 4', Principal 2', Quint $1\frac{1}{3}$ ', Mixtur 2f

Pozitiv s 4-stopnom principalovom osnovom

Kod ovoga je tipa osnovni registar principalova niza 4-stopni. Osim 4-sto-

Slika 2. Gušćerovec
(pogled na sviraonik i unutrašnjost), 2021.

pnoga, u registarskoj grupi principalova niza nalazimo još registre sagrađene u veličini stopa $2\frac{2}{3}'$, $2'$, $1\frac{1}{3}'$ te $1'$. Koncepcija registara s dvama nizovima svirala, mješanice, jednaka je kao i kod instrumenata s 2-stopnom principalovom osnovom. Točnije, sastavljen je od dvaju nizova svirala $1\frac{1}{3}'$ i $1'$ i/li $1' + \frac{1}{2}'$. Najveća je svirala 8-stopna drvena poklopljenica (*Copula maior*), koju redovito u nizu prati 4-stopna poklopljenica (*Copula minor*), također drvena.³² Registri iz skupine flauta, ako postoje, koncipiraju se u veličini 4-stope. Postojanje 2-stopnoga registra iz skupine flauta za sada nije evidentirano kod ovoga tipa pozitivu. Tip pozitivu s 4-stopnom principalovom osnovom karakterističan je i za opus najpoznatijega graditelja na području sjeverne Hrvatske, Zagrepčanina Paula Pumppa. Osim niže navedenih i opisanih, najvažniji pozitivu s 4-stopnom principalovom osnovom evidentirani su u crkvama u Cugovcu, Kelemenu,³³ Košničkoj Humu, Sopotu, Resniku itd.

³² Iznimku čine registarske koncepcije pozitivu proizšlih iz gradionice Paula Pumppa. On redovito izostavlja 4-stopnu poklopljenicu te umjesto nje u pravilu rabi 4-stopnu otvorenu flautu.

³³ Riječ je o jedinom sačuvanom pozitivu varaždinskoga orguljara Josipa Pape ml.

²⁹ NAZ, NDS, predmetni spis br. 5096/1934.

³⁰ MKIMRH, zapisnik popisa, lokalitet Lobor.

³¹ Programska knjižica, 26. Festival orgulje Heferer, str. 56.

Sveta Nedelja, kapela sv. Roka, župa Presvetoga Trojstva, Sveta Nedelja

Pozitiv sa sedam registara djelo je slovenskoga orguljara Antona Scholtza, a sagrađen je 1799. godine. Prethodno je bio smješten u župnoj crkvi u Svetoj Nedelji, odakle je 1950-ih premješten u kapelu sv. Roka. S obzirom na broj registara, riječ je o jednom od najvećih sačuvanih pozitivu na području Republike Hrvatske.³⁴ Tijekom pregleda 1974. godine L. Šaban je zabilježio kako je pozitiv dosta zapušten i izvan uporabe.³⁵ Temeljito ga je obnovila Umjetnička radionica Heferer 2012. godine.

Dispozicija:³⁶

Manual: C/E - c³, 45 tipaka (45 tonova)
Copula maior (8'), Principal (4'), Copula minor (4'), Octav (2'), Quint (1 1/3'), Superoctav (1'), Mixtur 2f

Slika 3. Sveta Nedelja (pozitiv), 2021.

³⁴ Osim svetonedeljskoga, sa sedam registara postoji i pozitiv Simona Otoniča (1774.) u kapeli u Radovanu (župa Margečan).

³⁵ MKIMRH, zapisnik popisa, lokalitet Sveta Nedelja.

³⁶ Kod nazivlja registara nisu naznačene oznake veličine stopa.

Zagreb, kapela sv. Roka, župa sv. Blaža, Zagreb

Pozitiv s četiri registra, opus 13, djelo je zagrebačkoga orguljara Paula Pumpa, a sagrađen je 1833. godine.³⁷ Posebnost čini izvorna koncepcija manualne klavijature C/E - f³, (svaki registar ima 50 tonova).³⁸ M. Majdak pregradio ga je 1965. godine, izmijenivši mu velik dio foničkoga fundusa, odnosno svirala, te opseg manualne klavijature. Iako ju je proširio dodavši tipke CIS, DIS, FIS i GIS, u svakom je registru zadržano 50 svirala, a dodane tipke rabe tonove male oktave. Osim posebnosti izvorne koncepcije opsega, riječ je o jednom od prvih instrumenata domaćega graditelja kojim se najavljuje klasičistički stil. Tijekom pregleda 1977. godine L. Šaban je zabilježio kako je zbog oštećenja pozitiv izvan pogona te zahtijeva kompletnu obnovu.³⁹ Oko 2010. godine popravljao ga je M. Rastija.⁴⁰

Dispozicija:

Manual: C/E - f³, 54 tipke (50 tonova)
Gedeckt 8', Principal 4', Flauto 4', Octav 2'

Zaključak

Cilj ovoga rada bio je ukratko prikazati umjetničke značajke (koncepcije registarskih dispozicija) orguljskih pozitivu na području Republike Hrvatske. Osim toga, donesen je i kraći povijesni prikaz nekolicine instrumenata. Razvoj glazbene prakse, ali i tehničkih te tehnoloških otkrića, od sredine 19. stoljeća polako istiskuje ovaj tip instrumenta iz redovite liturgijske uporabe. Osim što je dio tih instrumenata tijekom povijesti zamijenjen novima i modernijima, dio uništio »zub vremena«, najmanje pet instrumenata čija je koncepcija svirne trakture bila s probodnicama uništen je tijekom

³⁷ Emin ARMANO, *Orgulje*, Zagreb 2006., str. 325.

³⁸ Opseg manualne klavijature koji u diskantu seže do f³ postat će pravilom 30-ak godina poslije.

³⁹ MKIMRH, zapisnik popisa, lokalitet Zagreb, Sveti Rok.

⁴⁰ Usmeno priopćio orguljar Marko Rastija.

II. svjetskoga rata i poraća te Domovinskoga rata.⁴¹ Iako danas uporaba pozitiva u redovitoj liturgiji u Hrvatskoj predstavlja iznimku, preostali (pogotovo) obnovljeni instrumenti predstavljaju važan kulturološki pomak u prihvaćanju i poimanju ne samo glazbene i sakralne umjetnosti nego su i dokaz višestoljetnih veza sa Zapadom.

Izvori:

1. Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Ladislav Šaban, Zapisnici popisa orgulja, 1972.-1977.
2. Nadbiskupijski arhiv Zagreb, predmetni spis br. 290/1886.
3. Nadbiskupijski arhiv Zagreb, predmetni spis br. 366/1889.
4. Nadbiskupijski arhiv Zagreb, predmetni spis br. 5096/1934.
5. Povjerenstvo za orgulje Bjelovarsko-križevačke biskupije, Bjelovar, Zapisi Alojzija Čunčića.

Literatura

1. Emin ARMANO, *Orgulje hrvatskih graditelja tragom Ladislava Šabana*, Zagreb, 2006.
2. Emin ARMANO, »Prioriteti vezani uz zaštitu povijesnih i spomeničkih orgulja u Hrvatskoj«, *Arti musices*, vol. 50, br. 1-2, 2019, str. 117-184.
3. *Enciklopedija Hrvatskoga zagorja*, Zagreb, 2017.
4. Franjo DUGAN, »Nekoje zanimljive orgulje«, *Sveta Cecilija*, Zagreb, 1933., str. 121.
5. Marko ĐURAKIĆ, *Orgulje Bjelovarsko-križevačke biskupije*, Bjelovar, 2015.

6. Marko ĐURAKIĆ, »Stradanja orgulja na području današnje Sisačke biskupije tijekom Domovinskog rata«, *Tkalčić*, 20/2016., Zagreb, 2016., str. 89-123.
7. Marko ĐURAKIĆ, »Orguljski fond na području Hrvatskoga zagorja«, *Studia lexicographica*, br. 19/20, Zagreb, 2017., str. 119-144.
8. Marko ĐURAKIĆ, »Pedalni pozitiv – najrjeđi tip orgulja na području sjeverne Hrvatske«, *Sveta Cecilija*, 1-2, 2021., str. 14-20.
9. Martin KARES, *Kleinorgel*, Evangelischer Presseverband für Baden e.V., Karlsruhe, 1998.
10. Walter KWASNIK, *Die Orgel der Neuzeit*, Im Staufen – Verlag zu Köln u. Krefeld, 1948.
11. Jagoda MEDER, *Orgulje u Hrvatskoj*, Globus, Zagreb, 1992.
12. Rudolf QUOIK, *Das Positiv in Geschichte und Gegenwart*, Verlag Kassel und Basel, 1957.
13. Višnja SEVER-SIGLHUBER, »Orgulje XVII stoljeća u sjeverozapadnoj Hrvatskoj«, *Peristil*, 8-9 (1), 1965, str. 143-152.
14. Ladislav ŠABAN, »Dva rijetka pozitiva 18. stoljeća u Hrvatskom zagorju«, *Vijesti muzealaca*, 2, Zagreb, 1969. str. 11-16.
15. Ladislav ŠABAN, »Dva pozitiva 17. stoljeća u Muzeju grada Varaždina«, *Godišnjak Gradskog muzeja Varaždin*, 4, 1970., str. 105-114.

⁴¹ Marko ĐURAKIĆ, »Stradanja orgulja na području današnje Sisačke biskupije tijekom Domovinskog rata«, *Tkalčić*, 20/2016., Zagreb, 2016.

